

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ”

ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ЕТНОЛОГИЯ”

Зорница Георгиева Пранджева

**РЕЛИГИЯТА КАТО ФАКТОР В КУЛТУРНИТЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ГРАДСКА
СРЕДА**

(ПО МАТЕРИАЛИ ОТ ГР. ПЛОВДИВ)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

представен за придобиване на научна степен „доктор по етнология”

Област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки.

Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за
културата.

Докторска програма: Етнология

Научен ръководител проф. днк Мария Шнитер

ПЛОВДИВ

2018

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита от Катедра „Етнология“ към Философско-историческия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ на 12.11.2018 г. Дисертантът е докторант в редовна форма на обучение към катедрата.

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение, библиография и приложения с общ обем – 476 стр. В подкрепа на изложението са включени 16 карти. Приложенията са 4 на брой. Списъкът с използваната литература съдържа 176 заглавия, от които 19 извори, 119 на кирилица и 17 на латиница. Интернет ресурсите са 21.

Състав на научното жури:

Проф. д-р Магдалена Борисова Елчинова

Проф. днк Мария Шнитер

Доц. д-р Вихра Господинова Баева

Доц. д-р Ирена Иванова Бокова

Доц. д-р Меглена Иванова Златкова

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на 25.02.2019 г. от часа в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Катедра „Етнология“. Материалите по защитата са на разположение в Катедрата.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

ПЪРВА ГЛАВА

ТЕОРЕТИЧНА РАМКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изследователски въпрос и задачи

Изследователски хипотези

Изследователски предмет и обект

Методология на изследването. Методи на изследването

Хронологични рамки

Структура на изследването

Ключови понятия и методологични уточнения

Религията – полета на изследване, религиозни общности, религиозна идентичност

(Религия и религиозно самоопределение

Общности и идентичности

Градът – основни понятия и теоретична рамка

Религията като културно взаимодействие в градската среда

ВТОРА ГЛАВА

ХРИСТИЯНСКИТЕ НЕПРАВОСЛАВНИ ОБЩНОСТИ В ПЛОВДИВ

Протестантска общност

Исторически сведения и научен интерес

Градски ракурси

Конструиране на религиозна идентичност: случаят Апостолска църква „Живот чрез Христа“ – история, общност, символи

Религиозен живот и религиозна самоопределеност в града

Изграждане на конфесионалната идентичност чрез брака и семейството

Възгледи за брака

Предбрачни принципи при избор на съпруга в евангелската общност

Формиране на религиозна идентичност в градска среда. Роля на жената в евангелската общност

Социалните общности, основани на религиозна обвързаност: благотворителни организации, неделно училище, конференции, съюзи и т.н.

Празниците и ритуалите на общността като съпреживяване на „чувството за общност“ ;
религиозни, светски, лични празници

Пространства на вярващия

Модели на поведение: в църквата и извън нея, („Ние и Другите“) - възгледи,
разбирания и практики

Религиозната конверсия в градска среда като тактика на разпространение на вярата

Професионална реализация

Свободно време

Обобщение

Католическата общност в Пловдив

Исторически сведения и научен интерес

Градски ракурси

Католическата общност в града. Църквата „Св. Богородица Лурдска“

Орденът на Майка Тереза. Други католически мисии в града

Религиозен живот и религиозна самоопределеност в града

Празниците и ритуалите на общността като съпреживяване на „чувството за общност“ -
празникът „Св.Богородица Лурдска (храмов празник) и празникът на Св. Тереза от
Калкута

Изграждане на конфесионална принадлежност чрез брака и семейството

Католически организации: поддържане на общностно съзнание

Благотворителността и социалната подкрепа като заявяване на присъствие в градското
пространство и стратегия на привличане - „Аллах в католическата църква“

Професионална реализация

Свободно време

Обобщение

ТРЕТА ГЛАВА

ЕТНОКОНФЕСИОНАЛНИ ОБЩНОСТИ В ПЛОВДИВ

Арменска общност

Исторически сведения и научен интерес

Етнорелигиозна идентичност

Църквата „Сурп Кеворк“

Градски ракурси

Религиозен живот и религиозна самоопределеност в града

Изграждане на конфесионалната идентичност чрез брака и семейството

Смесен брак

Арменският Геноцид – като конструкция на общностната идентичност и утвърждаването на вярата като етническа характеристика

Арменски организации: поддържане на общностно съзнание

Взаимодействия в градското пространство (афиширане, заявяване на своето присъствие в публичния живот на града) - инициативи свързани с опазването на арменщината

Професионална реализация

Свободно време

Обобщение

Еврейска общност

Исторически сведения и научен интерес

Градски ракурси

Религиозен живот и религиозна самоопределеност в града

Изграждане на конфесионална принадлежност чрез брака и семейството

Еврейски организации: поддържане на общностно самосъзнание

Взаимодействия в градското пространство основани на религиозния фактор (стереотипи, конфесионални итеракции в градското пространство)

Професионална реализация

Свободно време

Обобщение

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

ИНФОРМАЦИЯ ЗА РЕСПОНДЕНТИТЕ

ПРИЛОЖЕНИЯ

- **Карти**
- **Снимков материал**
- **Допълнителни материали**
- **Интервюта**

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на дисертационния труд

Въпросите около религията и нейното конструиране в социалното пространство в т.ч. и инкорпорирането ѝ в личността на индивида, са обект на проучване на множество научни трудове в областта на антропологията и хуманитаристиката. Въпреки че в последните десетилетия се появяват множество разработки в тази област, все още липсват задълбочени изследвания върху съвременните процеси, които влияят при формирането на конфесионалната идентичност, но и върху религиозната обособеност и взаимодействие в градска среда. Темата на дисертационния труд разглежда именно това специфично поле, в което се свързват религията и градът. Чрез споделянето на общи конфесионални образи и модели се изграждат специфични социални мрежи на поддържане на принадлежност и на взаимопомощ между членовете на изследваните религиозни общности. Представеният теренен материал в настоящия дисертационен труд представя изследване и проучване в градската среда (гр. Пловдив). Именно урбанното пространство е полето, в което съжителстват различни религиозни общности, в което те създават специфични социокултурни реалии, възникнали в резултат на досега на религиозната идентичност (показ и реализация) с градската среда.

Необходим е поглед върху съвременните процеси, които влияят върху конструирането на религиозната идентичност, но и върху религиозната обособеност и взаимодействие в града. Разглеждането на градските явления изглежда повече от необходимо предвид нарастващите изисквания на модерния свят към съвременния човек, който се оказва в мрежите на разнообразни социално-икономически зависимости в урбания хабитат. Все пак, трябва да се отбележи, че върху индивида оказват влияния и други фактори, които пряко и непряко кореспондират с общността – семейство, локална култура, вяра и др., които формират неговата цялостна идентификация. Една от задачите на настоящия дисертационен труд е да се фиксира връзката между всички тях с религията, при която възникват разнообразни кръгове от зависимости или социални мрежи в града. Взаимосвързаността на настоящето изследване с понятия като градско пространство, религиозна общност, вероизповедание, е свързано със спецификата на темата на дисертационния труд и формирането на по-цялостен поглед, който би послужил за по-качественото интерпретиране и разглеждане на теренния материал.

Целта на дисертацията е не просто да дефинира религията в нейните доктринални рамки или да покаже нейните културни реалии в града, а да проследи онази динамика на градското, върху която се базира съвместното съжителство на многообразни идентичности. Друг ракурс на изследването е свързан с проблема за религиозната идентичност и как тя се вписва в урбания хабитат. Настоящият проект няма претенции за окончателност и изчерпателност по отношение на конфесионалните явления в градска среда, но може да се дефинира като *пилотно проучване*, чиято цел е да се разработи метод (инструментариум) за изследване на религиозните общности, в т.ч. и културни конструираности, породени от тях, в градското пространство. От друга страна, важна задача е свързана с извеждането на **обобщени теоретични постановки** по отношение на изследваните феномени в града и техните контексти.

Приложният характер на изследването е свързан с все по-разширяващите се изследвания на града, във формирането на по-цялостен поглед (изследване) върху социалните и културните процеси, протичащи от взаимодействието на различни етно-конфесионални групи, които формират урбания хабитат тук и сега.

2. Цел и задачи на дисертационния труд

Изследователският въпрос на дисертационния труд засяга проблема за взаимодействието между човека и неговия хабитат (обитаемата му среда), т.е. между гражданина и урбанното пространство. По какъв начин си взаимодействат – свързват и влияят – религията и градската среда в конструирането на общностната самоопределеност и ежедневието на индивида; засяга се и „фина“ проблематика – формирането на стратегии и механизми при изграждането на конструктите на идентичността. Как чрез религиозната си принадлежност личността изгражда и изявява своята идентичност, т.е. как се случва едно конструиране чрез конфесионалната самоопределеност. Как религията влияе на града и обратно, и какво се поражда от това взаимовлияние (икономически, културни, социални параметри). В този смисъл дисертацията е опит да се открият онези рационалности за религиозната общност, които организират градското пространство и го трансформират в „свое“. В по-широк смисъл, предметът на изследване на дисертационния труд е свързан с разглеждането на локалната религиозност и нейното осмисляне, ментално остойностяване и реализация в градското пространство.

За постигането на тези цели, изследването беше разделено на няколко етапа, свързани с предварително проучване на религиозните общности, които са обект на изследване, и поставянето или фиксирането на тематични ядра (на базата на пунктове или дискурси), в рамките на които се реализира религиозността в градския хабитус.

Подвъпроси/ Възможни пунктове за анализиране:

- **на** общностите (върху общността):

обследване на градските пространства и места, които обживяват общностите: храмове, но и социални или икономически дружества, възникнали на основата на религиозна близост (като цялост);

- **в** общността:

обхвана редица аспекти, които включват: предварително разглеждане на сведенията и научните публикации за общността, проучване на историографията в града, обследване на религиозния живот и религиозната самоопределеност, изграждане на конфесионалната идентичност чрез брака и семейството, роля на организациите за поддържане на религиозно самосъзнание, взаимодействия в градския хабитат, професионална реализация и свободното време (от религиозното към социалното). Свободното време и професионалната реализация са включени, тъй като счетохме, че това също са две важни полета на културно взаимодействие, чрез които се формират социални връзки или допълват религиозни взаимоотношения. При описването на конфесионалните граници от особено значение за целите на научния труд се оказа разглеждането на два феномена – на смесения брак и на религиозната конверсия. Важно е да се подчертае интердисциплинарният подход на проведеното изследване, тъй като проучваните религиозни общности по културна презумпция представляват и градска общност, която носи своите особености – едновременно на отворена, но и затворена (консолидирана) група в градското пространство.

Друга важна задача на изследването, бе свързана с открояването на модели на съвместяване, които конфесионалната група използва (в т.ч. и тяхното изграждане), от една страна с православната макросреда, а от друга – с града. Подобен подход би позволил фиксиране и съпоставяне на начините на съвместяване при четирите изследвани общности – арменци, евреи, католици и протестанти.

3. Работни хипотези

На базата на предварителни наблюдения върху някои конфесионални групи в градска среда изградихме работна научна хипотеза, според която приемаме, че религията в градска среда функционира по различен начин, отколкото в селската (по Бродел) (виж по-долу). Настоящото изследване не си поставя за задача да дефинира и проблематизира различията между град и село, което би отвело работата ни в съвсем друга посока. Наред с това направените изводи дават възможност за бъдещи съпоставки по отношение на функционирането на религията като феномен в града и в селото.

А) Въз основа на предварително наблюдение, допуснахме, че всеки вид религиозност в града представлява „хлъзгава“, пластична идентичност. В урбанната среда религиозните граници са пропускливи и се размиват, а градският човек става още по-свободен от предзададената си (по рождение) идентичност. Индивидът има възможността да избира своята религиозна идентичност, да преминава от една в друга, да синтезира няколко конфесионални алтернативи, конструирайки своята собствена самоопределеност. „Свободата“ е налична, докато индивидът има възможността да лавира из религиозното разнообразие в урбания хабитат. След установяването му в дадена религиозна общност, парадоксално, тази свобода престава да бъде факт.

Б) Ние считаме, че възможността (в т.ч. и начинът на фиксиране) за поставянето или не на религиозната граница от страна на конфесионалната общност във взаимоотношенията с други вероизповедания пряко влияе върху интеракцията в и с градското пространство и дефинира поведението на дадената конфесионалната група в него (начините на разпространение на вяра, моделите на поведение в семейството и т.н.).

4. Предмет, обект, хронологична рамка и структура на дисертационния труд

Предметът на изследване на дисертационния труд е свързан с разглеждането локалната религиозност и нейното осмисляне, ментално остойностяване и реализация в градското пространство.

Обект на проучване в настоящия труд са религиозни общности в гр. Пловдив – католици (и униати), евангелисти, евреи, арменци.

От антропологично гледище избраните конкретни християнски групи, въпреки общата си принадлежност към християнството, представляват три случая на конструиране на конфесионална идентичност и специфична репрезентация в урбанното пространство. Униатската група е разгледана като част от католическата, макар да има своите специфики. Те се оказват пренебрежими от гледна точка на тяхното присъствие, самовъприемане и възприемане в градска среда. На базата на числеността на избраните конфесионални групи спрямо групата на православните (вероизповедание на мнозинството), сметохме, че те могат да се дефинират като малцинствени.

Дисертационният труд се **структурира в три основни части** (глави). *Първа глава* включва две части – *Теоретична рамка на изследването* и *Ключови понятия и методологични уточнения*. В *Теоретична рамка на изследването* се разглеждат изследователският въпрос и задачи, формулират се хипотезите, изследователският предмет и обект, методологията на изследването и хронологичните му рамки. В *Ключови понятия и методологични уточнения* са разгледани основните полета на изследване, религиозни общности, религиозна идентичност (Религия и религиозно самоопределение), Общности и идентичности, Градът – основни понятия и теоретична рамка, Религията като културно взаимодействие в градската среда. *Втората глава* е посветена на религиозните общности, чието различие от макрообществото се свежда само до религиозната им принадлежност (протестанти и католици), но са етнически близки. *Третата глава* засяга изследването на тези групи, в които има конфесионално, но и етническо различие, т.е. на етноконфесионалните групи (евреи и арменци). *Заключението* на дисертационния труд има за цел да отговори на поставените в началото изследователски въпроси и да обобщи отговорите на изследователските хипотези.

Хронологичните рамки, към които се придържа проучването, тематично обхващат периода на преход или първите две десетилетия на XXI век, т.е. засяга се актуална тематика, свързана с движението (създаване, установяване, промяна) и динамиката на конфесионалните общности и явления. Проучването е проведено от мен в периода 2015-2018 г. в гр. Пловдив.

5.Методология на изследването (методи за събиране и анализ на информацията)

Методологията на проекта изисква продължително и задълбочено наблюдение над няколко конфесионални общности в гр. Пловдив. Важно е да се подчертае, че при изследването, обработването и анализирането на теренните резултати, методите за всяка общност са различни или се комбинират с цел коректното им представяне и интерпретиране. За постигане на целите на изследването, използваните количествени и качествени методи, условно са разделени в две основни групи – методи за събиране на информация и методи за анализ на информацията.

А) Методи за събиране на информация: плътно етнографско описание, структурирани (ползване на предварително разработени анкети\въпросници) и неструктурирани интервюта; наблюдение – пряко, фокусирано и включено (частично); визуални средства: аудио- и –фото заснемане; картографиране – изработване на религиозна карта (карта на религиозните топоси) на гр. Пловдив, която има условен характер, поради динамичността на религиозните процеси и промяната на конфесионалната установеност на общностите. Структурирани интервюта (38 бр.) бяха проведени с представители на различните религиозни групи, обект на изследване в настоящия труд. Целта не е количественото обработване на данни, а сравнението на конкретни визии и идентификационни модели (на група и на индивид), т.е. използването му в коректното (качествено) разчитане на теренните резултати. В конкретния случай на нашето изследване анкетата не може да бъде употребена в класическия смисъл като количествен метод, тъй като обхватът ѝ е ограничен, поради малкия брой анкетирувани. В този смисъл тя не е статистически релевантна и ще бъде използвана като качествен похват, т.е. като разширение на интервюто.

Б) Методите за анализ на информацията са: интерпретативен анализ на набавения текстови материал; анализ на аудио-визуалните данни; анализ и обработка на проведените интервюта, обработка и анализ на картографските данни. Качествените методи като контент-анализ, схема-анализ, са от съществена значимост при интерпретирането на получената информация. За да се достигне до ясни изводи относно взаимодействието между общност и религия, индивид и общество, използвам теоретични (статии и публикации) и емпирични данни (наблюдения, интервюта, анкети).

6. Информационни извори

Огромна част от теренните данни е натрупана чрез наблюдение на общностни събития и религиозни практики в дълъг период от време и чрез неформални разговори с множество респонденти, които предпочетоха да запазят своята анонимност. Основно затруднение като изследовател, което срещнах, се оказа отказът на представители от религиозните общности да бъдат записвани (с аудио рекордер), което затрудни теренната работа. Бяха проведени 32 интервюта с различни информатори на възраст между 8-97 години, с обща продължителност 21:41 часа. Документирани са общностни събития като религиозни празници, групови мероприятия и колективни инициативи съответно сред евангелската, католическата, еврейската и арменската общност. Достъпът до изследваните групи се получи по различни начини. Най-продължително (като време) е проучването върху протестантската общност, където достъпът до организацията и провеждане на изследването се оказа по-лесно, тъй като вече разполагахме с добре изградени връзки и контакти сред общността. Това позволи разширяване и задълбочаване на предварителните познания за групата и нейната проекция в градска среда. Достъпът до групата на евреите се оказа значително по-труден. За да се осъществи настоящето изследване, беше необходимо съдействието (и запознанството) на хора, близки до нея. За постигане на задълбоченост на теренните резултати, от изключително значение се оказа обстоятелството, че имах възможността да интервюирам и наблюдавам семейство от смесен брак. То включва не само нуклеарната структура, но и част от разширеното семейство (баба и дядо по бащина линия, които са с еврейски произход). Това позволи сравняването на получената информация, от една страна – на младото и по-старото поколение (възрастовите възприятия), от друга – да се фиксира и проследи динамиката на промените, които настъпват в еврейското семейство при допускането на смесен брак. За да се осъществят подробни и задълбочени теренни изследвания сред католическата общност спомогна не само набавянето на необходимите интервюта (и информатори) и наблюдението над религиозни практики, но и възможността да участвам като доброволец в някои социални дейности към църквата. Те са свързани с подsigуряване на кухнята за бедни и бездомни, разнообразни активности сред ромите и т.н. Това позволи достигането до информация за вътрешната организация и структура на групата, която има съществено значение при коректното разчитане на теренните данни. Досегът до униатската група се осъществи благодарение на създадените връзки с католическата общност, които се оказаха необходима (и единствена) предпоставка за провеждане на теренна работа.

Достъпът до арменската общност се оказва значително улеснен, тъй като разполагахме с готови контакти (и приятелски връзки), чрез които да се осъществи изследването.

СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд включва три глави, заключение, библиография и приложения (карти, снимков материал, допълнителни материали, интервюта), с общ обем 455 страници.

В Увода се засяга проблематиката на изследването, актуалността и значимостта на тематиката. Поставен е проблемът за индивида и неговата среда, и връзката на религията при изграждането на личната и групова идентичност в съвременното модерно общество. Накратко се обяснява връзката градска среда – конфесионално самоопределение. Обосновава се необходимостта от нов поглед върху съвременните процеси, които оказват съществено влияние върху конструирането на религиозната идентичност, но и върху религиозната самостоятелност и взаимодействие в урбанното пространство. Дефинирана е проблематиката на дисертационното изследване – градската среда като поле, в което се свързват религията и града, образувайки специфични сфери на влияние и социални връзки, но и на специфична общностна, конфесионална обособеност.

В Първа глава се задава теоретичната основа на дисертационното изследване. Към нея са включени различни подчасти, които обосновават понятийно-терминологичния апарат – използваните методически понятия, ключови в проведеното проучване като *религиозна общност*, *града* (като теоретична рамка), *религията* (като фактор в културните взаимодействия в градската среда).

Втората част на първа глава от дисертационния труд – *Ключови понятия и методологични уточнения* започва с разглеждане на същността на феномена *религия*, нейните полета на изследване, уточняват се и ключови понятия като *религиозна общност* и *религиозна идентичност*.

Религията в своите социални измерения има формираща, но и регулативна функция в социума. „*Религиозната връзка, която установява една или друга религиозна доктрина, формира религиозни общности, чрез тази връзка те изявяват своята идентичност*“ (Живков 2000:36). Стига се до обобщението, че конфесионалното като един от носещите конструкти на личността от една страна, и обвързаността ѝ със

социалната сфера от друга, са подходяща обосновка при изясняването на механизма на формиране на религиозните общности. Джон Монаган и Питър Джъст посочват връзката **между религия и общество**, които са „...*както модели едно на друго, така и едно за друго*“ (Монаган, Дж., Джъст, П., 2005:212). Според същите автори вярата (религията) прокарва и установява ритуали на прехода, благодарение на които индивидът се справя с проблемите и кризите в своя живот. Начинът, по който се постига това, е предлагането на комплекс от идеи за това как и защо е направен светът, идеи, които *позволяват на хората да се преборят с безпокойствата си и да преминат през нещастията* (Монаган, Джъст, 2005:212). От друга страна, религията не само рамкира, но и организира социалните отношения, мобилизирайки неформални социални отношения в съвременната урбанна ситуация, т.е. конфигурира специфични модели на интеракция между индивида и общността, между общността и средата и между индивида и околния свят.

Всяка **религиозна общност** има свои граници, специфични характеристики, свои ценности, свои практики, своя ритуалност и собствен език, в т.ч. и речниково-понятиен апарат, който се използва в комуникацията между нейните членове (Живков, 2000).

Направени са уточнения относно появата и развитието на конфесионалните общности в гр. Пловдив, като съвременното развитие на модерното общество, спецификата на религиозната общност (вътрегруповите механизми на пораждане и обяснение на света), специфичния етносоциален контекст в България в периода след 90-те години на миналия век.

Разгледан е проблемът за **общностите и идентичностите** с цел навлизане в проблематиката на изследваните конфесионални групи (протестанти, католици, евреи и арменци). Приета е научната дефиниция на М. Кастелс относно идентичността (колективна и индивидуална) като източник на значение и опит за хората. Идентичностите са по-силни източници на значение от ролите – заради процеса на самоизграждане и индивидуализация, които включва (Кастелс 2006:19-20).

Засегната е връзката на **етничността** с конфесионалната принадлежност. Тя е „модел за организация и комуникация“ (Кръстева, 1998:15), т.е. разбира се повече като социален конструкт. „Етничността“ в зависимост от средата, може да бъде в пряка зависимост с религиозната принадлежност, която често представлява неин основен елемент. Запазването на етничното самосъзнание в чужда среда (в подобни ситуации) е свързано

с опазването на конфесионалните устои, които се припознават за „свои“ и влизат в механизма на оразличаване между „ние и другите“ в модерното градско пространство.

Направена е и връзката между груповите взаимодействия в едно пространство, при което се формира колективна и индивидуална идентичност. Общността идентичност не се свежда до общокултурно наследство, а се конструира в социални взаимодействия със „значимите други“ (Кръстева 1998:42).

Засегнат е и проблемът за **сигурността** в съвременния все по-глобализиращ се свят. Безопасността е ключова във формирането на общността днес, тя осигурява сигурност в несигурния свят, т.е. е източник на нови смисли (Бауман 2003). Бауман разглежда основния принцип, на който тя се крепи – взаимната помощ: „Да си помагаме един на друг е чисто и просто наш дълг и наше право е чисто и просто да очакваме, че ще ни бъде оказана помощта, от която се нуждаем“ (Бауман 2003:9)

Достига се до извода, че такъв удобен принцип се явява религиозната общност, която навлиза във все повече сфери от живота на индивида с претенциите да дава, регулира и моделира личността и социалния живот на човека в модерното градско пространство, т.е. и да предоставя сигурност (или чувство за сигурност).

Друга част от Първа глава засяга феномена на града и очертава изследователската рамка на дисертационния труд. Открити са основните подходи при неговото изследване – изследване **на** града и изследване **в** града (Р. Парк и Р. Редфийлд). Маркират се основните понятия за градкостта (Бродел, 2017) и типология на градовете. Поради спецификата на дисертационния труд и обекта на изследване – религиозните общности в гр. Пловдив – католици, униати, евангелисти, евреи, арменци, проучването съчетава двата основни подхода (Л. Уърт и Р. Редфийлд), т.е. опитва се да удържи от една страна целостта на града като екосистема (мозайка), но и да навлезе във всекидневния живот на градските обитатели през погледа на религиозните и етноконфесионалните общности, които го съставляват. Градското пространство, от друга страна, предполага взаимодействието на различни общности, групи, институции, със специфични форми на култура, но и като съ-съществуване на различия, т.е. градската среда става предпоставка за трансформирането на религиозното в социален капитал (по Бурдийо). В настоящето изследване е използвана работната дефиниция за града, и по-точно: хабитат и градски хабитус, разработени от М. Златкова (Златкова 2012).

В последната част от Първа глава – *Религията като културно взаимодействие в градската среда* е разгледан проблемът за религиозните взаимодействия (вътрешни и външни) и полетата (пространствата), където се осъществяват те.

На базата на изведените дефиниции и засегнатата връзка религия – общност – град – културно взаимодействие, е очертана изследователската рамка (с нейните методологични ограничения) в дисертационния труд.

Втора глава е озаглавена „*Християнските неправославни общности в Пловдив*“. Тя е посветена на религиозните общности, чието различие от макрообществото се свежда само до религиозната им принадлежност (протестанти и католици), но които са етнически близки. В нея са включени две основни части – *Протестантска общност* и *Католическа общност*, в които се представя анализът от теренния материал сред двете конфесионални групи в гр. Пловдив. Двете подчасти разглеждат полетата на религиозни взаимодействия (от религиозното към социалното). При интерпретацията на теренните данни се използва еднакъв (сходен) теоретичен модел. Той включва представяне на историческите сведения и научния интерес за общностите, проучване на историографията в града – появата и установяването на религиозното течение в Пловдив. С цел навлизането във вътрешния мироглед на групата, т.е. използването на емически подход, са разгледани спецификите в религиозния живот, изграждането на религиозната самоопределеност в града чрез брака и семейството, социалните организации, основани на общата религиозна споделеност, начините на разпространение на вярата, професионалната реализация и свободното време. След анализа на теренния материал бяха направени следните обобщения:

При **протестантската група** е видно, че религиозният живот (колективен и индивидуален) играе особена роля за групата. Чрез него се задават основните ценности, мисловни схеми, образи и модели на поведение, базирани на интерпретацията на библейския текст. Семейството се явява базов конструкт и основна ценност в протестантската общност. В рамките на конфесионалната общност се образуват специфични полета (конференции, съюзи, събрания), които се трансформират в социални пространства на групата, където изповядващият евангелско християнство свободно може да изрази или сподели своята вяра. Съпоставянето на моделите (в т.ч. и тяхното изграждане) на съвместяване с православната среда показва, че при протестантската група имаме твърдо фиксиране на религиозната граница и поддържане

на дистанцираност (и демонстрация на такава) с православието в града. В рамките на града се установи тенденция на създаване на евангелски църкви във всеки квартал. Те изпълняват функциите на своеобразни градски ядра на конфесионална споделеност, които поддържат и разпространяват вярата. Изповядващият евангелско християнство, пребиваващ в преобладаващо православна среда в Пловдив, изгражда силна мотивираност и аргументация, с която рационализира своето обръщане във вярата и приобщаване към протестантската общност, т.е. старее се да го представи като обективна необходимост. Моделите на съвместяване с градската среда показват, че при евангелската общност, както е видно от теренните резултати, усилията са насочени към поддържане и разширение на конфесионалните структури в града. Благотворителността се явява средство за привличане на нови членове към протестантската група.

При **католическата** общност религиозният живот е от съществено значение, и той функционира и като оразличителен маркер спрямо вярата на мнозинството – православието. Съпоставянето на моделите (в т.ч. и тяхното изграждане) на съвместяване с православната среда показва, че при католиците е видно поддържане на дистанцираност и конфесионална граница, която е лесно преодолима във всекидневието, но твърдо фиксирана в религиозно-ритуалния живот на общността. Вероятно поради по-трудното дефиниране на „другостта“ на католика, който също е християнин, а и етнически еднакъв, той не се възприема като *опасен*. Така той/тя може сравнително лесно и достъпно да се реализира в градския хабитат – в социалната и професионалната сфера. Наличието на все повече смесени бракове води до изработване на ментални модели, които преодоляват конфесионалните граници. На базата на религиозната споделеност се създават специфични църковни звена (както е видно и сред монашеските ордени), които координират общите религиозни мероприятия и дейности в градска среда. На базата на общото църковно честване, се формират три кръга на взаимодействие в урбанното пространство – на местно ниво (градските църкви, монашески ордени, социални организации), междуселищно ниво (католически организации в близките пловдивски селища) и международно ниво (между българите католици и папството). Моделите на съвместяване с градската среда показват, че при католическата общност е видно поддържане на установените във времеви период сгради и институции. То води и до установяване на връзки с Ватикана и различни католически звена в Западна Европа, които дефинират и влияят върху взаимоотношенията на групата в града. Благотворителността е начин на заявяване на

присъствие, но и на разпространение на вярата. Именно чрез тези активност се поддържа местната религиозност, но и се формира специфична ситуация, в която индивидът изгражда своята конфесионална идентичност.

В **Трета глава**, посветена на етнически и конфесионално различните групи, ние съсредоточваме нашия научен интерес върху арменци и евреи, с определени методологически условности. При арменците, усилията се насочват към считаната за свързана с етноса (централна) – християнска апостолическа принадлежност. От гледна точка на тяхното възприемане и осмисляне в градското пространство, ние използваме етнонима арменец при разглеждането на религиозната идентичност. При евреите, фокусът е насочен към юдаизма като основна религиозна идентичност. Тук не попадат различните подгрупи (и индивиди), принадлежащи към други вероизповедания – православни, католици, протестанти и др. Тук също се използва еднакъв или сходен теоретичен модел, както при разглеждането на евангелската и католическата общност. След анализа на терения материал бяха направени следните обобщения:

При **арменската** група, подобно на евреите, етническата идентичност доминира. Конфесионалната принадлежност, в този смисъл, се явява основен стожер на цялостната менталност на групата. Доказателство за това се десетките истории, свързани с гоненията по време на Геноцида, в които основен мотив е отстояването на вярата. Можем да твърдим, че именно симбиозата на историчност и принадлежността към християнството, усилват вътрегруповите връзки, т.е. и сплотеността и целостта на групата в чуждо културно пространство. В този смисъл, историческата памет на арменца пряко кореспондира с религиозната идентичност, която се възприема като главен конструкт на етническата идентичност. Семейството се оказва поле, в което се предава социокултурният опит на арменската група. С оглед на целите на настоящия труд, свързани с взаимодействията в града и религията като фактор, разгледахме примери за **смесен брак** (случаи), при които проследихме начините на съвместяване на две култури (арменска и българска). Подобно на Св. Денова, достигнахме до извода за ключовата роля на жената в семейната празничност и обредност, която е и конфесионално белязана. Можем да твърдим, че е налице специфична подялба на празниците, в които имаме гостуване при роднините арменци, и такова при роднините българи (като Бъдни вечер). Семейната празничност, свързана с жизнения цикъл – сключване на брак, кръщение и др., кореспондират с конфесионалната принадлежност и са места за общо честване на двата рода. За респондентите ни от смесен брак, или тези,

които разказват за тези съжителства, е от особено значение двойното отбелязване на празника, което има интегрираща функция за двата рода. На базата на нашите теренни данни, считаме че чрез именуването, празничната обредност (която е свързана и с християнските празници), се осъществява межкултурен диалог, който има и формираща идентичността функция. Межкултурното взаимодействие при смесения брак показва начините на съвместяване на две култури, чрез което се цели поддържането на международни връзки и мрежи, което спомага за оцеляването на съжителствата от смесен тип в града. В това, считаме, че е заложен модел на съвместяване, в т.ч. и на конфесионално съвместяване, което подsigурява съществуването на смесения брак в градското пространство. Подобно на евреите, арменците запазват установения традиционен патриархален ред в семейството (патриархалността се осмисля като отличителен белег в арменското семейство). Арменската общност в Пловдив изгражда редица организации, които поддържат общностния живот и колективните представи, чрез осъществяване на широк кръг от социо-културни дейности. Участието на пловдивския арменец в религиозния живот на групата се осмисля като поле, в което се осъществява вътрегрупова комуникация. В този смисъл, конфесионалното събитие придобива характера на етно-културно преживяване, което подsigурява процеса на социализация на арменца в общността. Съпоставяйки начините на разпространение на религиозните общности в Пловдив, е видно, че е налице пасивен (и/или никакъв) интерес към разширяването на обсега на собствената религия. Местната арменска църква и организации са ориентирани по-скоро към поддържането на колективната вяра и култура на групата. При арменската група е налице активно включване в социокултурния живот на града (чрез инициативи, фестивали и т.н.), т.е. и демонстрация на културни специфики, които формират (чрез демонстрация на откритост) положителното отношение към общността. Успешното интегриране на арменца в българското общество, в т.ч. и в градската среда, му позволява да изгради *двойствена*, пластична идентичност, която той (тя) може да употреби в разнообразни всекидневни ситуации.

При **еврейската общност** е видно намаляването на числеността на групата в Пловдив, което се дължи на два фактора: 1) Преселническата вълна към държавата Израел, осмислена като завръщане към родината¹; 2) Наличието на тенденция към все повече смесени бракове в градска среда. Оказва се, че днешният пловдивски еврейин слабо

¹ Същата причина изтъква и Св. Денова (Денова 2005:56).

познава еврейския религиозен канон, поради това формира слабо конфесионално самосъзнание. Религиозната идентичност по-скоро се припознава като своя, с цел да се потвърди принадлежността към еврейството, което би довело до дивиденти в социален план. Анализът на теренните данни относно съвместяването с православната среда показва, че при еврейската общност, религиозната граница е слабо фиксирана (или липсва). Създаването на връзки с Израел активизира интереса към собствената общност, от където се черпят (използват) готови образци на вярата. Заучените обичаи се привнасят в средата на пловдивските евреи, като изпълняват функцията на шаблони, от които да се ръководи религиозният и всекидневен живот на групата. Днешните пловдивски евреи слабо познават езика иврит, което оказва влияние върху практикуването на религиозния живот, а от там и върху усвояването на еврейската култура. Въпреки това, се наблюдават опити за възстановяване на традициите и познанието за тях (чрез гостуване на равини от Израел или пловдивски евреи, завърнали се от там), които внасят културни модели, наблюдавани в държавата Израел. Това може да се интерпретира и като своеобразен начин за възстановяване на архетипа („корена“), чрез който да се запази етническото самосъзнание на групата в града. По отношение на семейния живот можем да твърдим, че еврейското семейство запазва традиционно установен патриархален ред. В резултат на две тенденции – нарастването на броя на смесените бракове и живота в чужда среда, в рамките на семейния хабитус детето формира специфична конфесионална идентичност. В рамките на семейното поле се изгражда своеобразна „двойствена“ идентичност, чрез която се предават колективни представи и социално-антропологичен опит. За овладяването на семейната празничност и култура на групата особено значение има организацията „Шалом“, чрез която се осъществяват общите срещи. Тя се явява основно поле за вътре-общностна комуникация, чрез която се запознава, усвоява и установява колективна менталност и традиции. Организацията, в този смисъл, е място и начин за предаване на етно-конфесионална идентичност. Относно начините на съвместяване с градската среда, установихме, че при еврейската група то се осъществява чрез благотворителността и по-специално чрез широкоспектърната дейност на организацията „Шалом“. В интеракцията открихме две направления – за общността, и за други институции в града като сиропиталища, болници и др. Нейната функция кореспондира с репрезентацията на етноса в градското пространство. В сравнение с арменците, тук не наблюдавахме толкова явни (и многобройни) прояви в общия социокултурен поток в урбанната среда или демонстрации на етническите специфики. Разглеждайки начините

на разпространение на вярата в градската среда, е видно, че е налице пасивен (и/или никакъв) интерес към разширяването на обсега на собствената религия. Местната синагога и организация са ориентирани по-скоро към поддържането на колективната вяра и култура на групата. Чрез осмисляне на своята принадлежност към еврейството, пловдивският евреин активизира редица неформални връзки, които биха довели до социални ползи, като реализация в професионалната и икономическата сфера, финансови и социални ползи и т.н. в градска среда.

Заключението обобщава направените изводи сред четирите изследвани религиозни общности – евангелисти, католици, арменци и евреи.

Съвкупността от историчност, т.е. културна памет, етно-конфесионално многообразие и динамичен икономически живот (в т.ч. и икономически връзки), позволява да разглеждаме гр. Пловдив като място на граничност, но и като център на многообразието (различието) на културни реалии. Именно тази полисемантичност и многопластовост на града създава и утвърждава „успешни“ модели на съвместимост на отделните сегменти и специфични стратегии на оцеляване и просперитет в урбанното пространство.

На базата на теренните данни открихме няколко начина (механизма) на съвместяване с **православието** в градското пространство, съответно при арменци, евреи, протестанти и католици. Способите на интеракция с източното християнство включват определени подходи, при които е налице формиране или заличаване на конфесионалната граница между проучените различни вероизповедания. Въпреки че не сме изследвали православието в града, ние фокусирахме научната оптика към осмислянето и разглеждането на религиозната идентичност на малките общности, които, както е видно от представения теренен материал, се съотнасят, асоциират или дистанцират от вярата на мнозинството, формирайки своята собствена принадлежност. Съпоставянето показва различни начини на интеракция и отношение. При католиците е видно поддържане на дистанцираност и конфесионална граница, която е лесно преодолима във всекидневието, но твърдо фиксирана в религиозно-ритуалния живот на общността. При арменската група (разб. като апостолическо християнство) е налице конфесионална граница, която проличава при реализирането на религиозния ритуал – особено в случаите на смесен брак. На базата на представените случаи, тук можем да открием две страни на религиозни взаимоотношения. От страна на арменската църква,

която възприема направените обреди в православен храм, и от страна на православните институции в града, които не приемат и забраняват определени ритуали за иноверци, докато не преминат дадени етапи (сакрални действия) на инициация по източен (православен) образец. При еврейската общност конфесионалната граница е слабо фиксирана (или липсва). Трудното фиксиране на религиозна граница при еврейската група, се дължи на слабата конфесионална идентификация с юдейството, което проличава в отбелязването на семейно-празничната обредност, слабото познаване на еврейския религиозен канон и формирането на повече познания за културата на средата. При протестантската група имаме твърдо фиксиране на религиозната граница и поддържане на дистанцираност (и демонстрация на такава) с православието в града. Източното християнство, както е видно от представените примери (в семейството, на религиозна конверсия и др.) се възприема, осмисля и третира като *грешно*, т.е. използва се библиейската обосновка за греха като конфесионална опора в отграничителния механизъм на общността. Последното се използва и като начин за запазване на целостта на групата и нейното разпространение в градското пространство. От казаното дотук по отношение на начините за съвместяването с православната среда, считаме, че твърдо фиксираната конфесионална граница влияе върху характера и структурата на религиозната общност. При евреи и при арменци, където липсва интерес към разпространението на вярата в града, е налице възникването на множество социокултурни организации, които поддържат или допълват колективния живот на групата. Докато при католици и при протестанти те са значително по-малко, и с изявени социо-религиозна насоченост, което се обосновава с целите на разширяване на вероизповеданието.

Относно моделите на съвместяване с **градската среда** счетохме, че те са свързани със социалния и професионалния просперитет на индивида. Теренните данни позволиха да откроем няколко начина или способа на религиозната група (и индивида), за взаимодействие и съвместяване с урбанното пространство – благотворителността, участие в социокултурния поток на града (изложби, културни мероприятия и др.), поддържане на структури (сгради и организации). На тази база направихме следните обобщения:

При арменската група е налице активно включване в социокултурния живот на града (чрез инициативи, фестивали и т.н.), т.е. и демонстрация на културни специфики, които формират (чрез демонстрация на откритост) положителното отношение към общността.

Благотворителността, в много от случаите (по твърдения на респондентите ни), е за нуждите и в рамките на собствения етнос. При еврейската група, и по-специално чрез широкоспектърната дейност на организацията „Шалом“, благотворителността има две направления – за общността, и за други институции в града като сиропиталища, болници и др. Нейната функция кореспондира с репрезентацията на етноса в градското пространство. В сравнение с арменците, тук не наблюдавахме толкова явни (и многобройни) прояви в общия социокултурен поток в урбанната среда или демонстрации на етническите специфики. Изключение правят отбелязването на историческия момент, свързан със спасяването на българските евреи, което се отбелязва чрез специално събитие в центъра на града. При католическата общност е видно поддържане на отдавна установените сгради и институции. То води и до установяване на връзки с Ватикана и различни католически звена в Западна Европа, които дефинират и влияят върху взаимоотношенията на групата в града. Благотворителността е начин на заявяване на присъствие, но и на разпространение на вярата. При евангелската общност, както е видно от теренните резултати, усилията са насочени към поддържане и разширение на конфесионалните структури в града. Благотворителността се явява средство за привличане на нови членове към протестантската група. То е и начин за поддържане на вътрешната взаимопомощ между миряните, което спомага за изграждането на вътре-групова мрежа от социален характер. От всички разгледани примери (при евангелисти, при католици, при арменци и при евреи), може да се твърди, че взаимодействията в градската среда се реализират основно от организациите, които възникват на базата на общата конфесионална (или етно-културна) близост.

Изследванията ни над конфесионалните групи – протестанти, католици, евреи и арменци, и начините на изграждане на религиозна им идентичност, в т.ч. и върху религията и нейното свързване и влияние с градската среда, ни позволиха да открием два типа взаимодействия – **вътрешни (в групата) и външни (между общностите)**. На базата на теренните резултати фиксирахме разнообразни форми на културни взаимодействия в градската среда, в които религията се явява фактор. Те се реализират в множество пространства в града. Двата типа интеракции, които открихме, се осъществяват съответно: вътрешните (в общността) – в храма (църквата, синагогата), в организациите (основани на общата конфесионална споделеност), в дома; външни (междугрупови) – се осъществяват в три полета – на професионалната реализация

(месторабота), в общи градски локации (център, гребна база и т.н.) и в дома (при смесен брак). Теренните данни показват, че вътрешните взаимодействия имат приоритет пред външните, и са по-важни при формирането на религиозната идентичност на индивида. Вътрешните интеракции ние фиксирахме на две равнища – семейство и конфесионална група, в които се разгръща религиозният живот.

Моделите на конструиране на идентичност при четирите представени примера на общности показват пряко и непряко влияние на религията **при формиране на семейството**. От направената съпоставка на фамилните модели при изследваните общности е видно различие по отношение на конструирането на семейството. Явно е, че при евреи и арменци, т.е. етно-конфесионалните общности, имаме сходен патриархален ред, възоснова на който се структурират родовите връзки и йерархии. Докато при неправославните групи – католици и протестанти, е налице разчупване на този модел и изравняване на позициите и ролите на мъжа и жената, което води до процес на предефиниране на семейния хабитус. Това се дължи на няколко причини – връзките на двете общности (евангелисти и католици) със Западна Европа, от където се черпят готови образци за общността и за семейството, прякото културно влияние на мнозинството (православни), новите модели на осмисляне на света, породени от модерните глобализационни процеси. Въпреки това отчетохме, че все още е силен патриархалният модел, но има промени в посока изравняване позициите на мъжа и на жената. Видно е и общото разбиране на изследваните общности (евреи, католици, протестанти, арменци) за значението на семейството при формирането на религиозната идентичност. Вероятно поради това усилията на конфесионалните организации се насочват именно към конструирането (и запазването) му, и възприемането му като основно структурна единица на религиозността на групата в градска среда. При католиците и протестантите ролята на семейството се оказва от изключително значение за предаване на вярата. При първите – то се възприема като поле, в което индивидът да запази своята конфесионална принадлежност, която се осмисля за традиционна. Докато при вторите – семейството не само е базова конструкция при формирането на религиозната идентичност, но и основен групов модел при осмислянето на цялата общност, чрез който се създава *братство по вяра*, повтарящо заучени семейни отношения и наративи на изразяване с цел създаване на по-голяма близост в религиозната общност.

При съпоставянето на моделите на **конструиране на идентичност и на символични граници**, е видно различие и в четирите представени примера. Видно е разминаване на ролята и значението на религията и религиозната самоидентификация при етноконфесионалните общности – арменци и евреи. За разлика от евреите, при арменците конфесионалното самоопределение съвпада с етническото. Религиозната идентичност се оказва основно поддържащо ядро на колективната менталност на групата в урбанната среда. Тя се съчетава с историческата памет и разнообразни културни аспекти (етно-кулинарията, фолклорни вярвания и др.), които се вписват в религиозното съзнание на общността (в т.ч. и в съзнанието на индивида) в по-дълбоки нива на припознаване и осмисляне. Симбиозата на историчност и принадлежност към апостолическото християнство подсилват вътрегруповите връзки, т.е. и целостта на арменската група. Последното действа като предпазен механизъм срещу процесите на разпад на идентичността в градското пространство. Тук е необходимо и да отчетем нарастването на броя на протестантите сред пловдивските арменци, което е свързано с настъпателното увеличаване на евангелското движение в страната от 90-те години на миналия век до днес. Въпреки тяхното наличие, както е видно от теренните резултати, все още принадлежността към апостолическото християнство е централна и доминираща в арменската група.

Оказва се, че днешният пловдивски евреин слабо познава еврейския религиозен канон, поради това формира слаба конфесионална принадлежност. Религиозната идентичност по-скоро се припознава като своя, доколкото да се запази традиционната линия на приемственост, и с цел да се потвърди принадлежността към еврейството, което би довело до активизиране на неформални връзки, т.е. до дивиденти в социалния живот.

Религиозната самоидентификация при пловдивския католик функционира като оразличителен маркер спрямо религията на мнозинството. Вероятно поради трудното дефиниране на „другостта“ на изповядващия западно християнство, който е и християнин и българин, т.е. близък религиозно и еднакъв етнически, конфесионалната принадлежност (почти) не се осмисля като повод за неприемане и отхвърляне.

Докато при протестантите религиозно **конструираната граница отграничава не само различната конфесионална принадлежност, възприемана за опасна, но и етнически еднаквите (но различни по вяра), които се преосмислят като други („от света“)**. Наличието на множество случаи на религиозна конверсия в общността

регламентира изграждането на стабилна основа на вярата, която се постига чрез Божието слово и сакралното преживяване. Разпространението на евангелско християнство се осмисля от индивида като акт на/към самия Бог, т.е. като обективна необходимост, която трябва да се извърши като спасителен акт към другите (непротестанти). Дейността получава специфични конотации на приоритетна, духовна мисия, в която служиш подобаващо на Бог и изявяваш любов към ближния. Вероятно поради това евангелските църкви се оказват по-активни „мисионери“ в сравнение с другите религиозни изповедания в урбания хабитат.

От съпоставянето на информацията относно прекарването на **свободното време**, е видно, че то е посветено на вярата в различна степен при изследваните общности. Най-силно присъствие на религиозния елемент при прекарването на свободното време се установи при протестантската група. Стигнахме до извода, че религията или конфесионалното събитие в общността може да бъде и е фактор при мотивацията и избора за прекарване на свободното време. То, от друга страна допълва (и има възможността да го прави) религиозни и колективни взаимоотношения.

Анализирането на резултатите относно **професионалната реализация** и връзката с религиозната самоопределеност, показват съществени различия при различните групи. Верификацията на обобщените данни сред четирите изследвани общности спомогнаха до достигането на извода, че религиозната определеност в града не оказва съществено влияние при реализиране на професионалното поприще. Все пак, тя има особена роля в случаите, когато работна длъжност се заема в конфесионалните формирования – в църквата, в социалните организации и др., т.е. в рамките на общностните структури, където тя е неформално изискване. Религията, както е видно анализиранияте данни, може да се употреби като инструмент в социалната реализация на индивида, т.е. и да е фактор в социокултурните взаимодействия.

Отделихме внимание върху анализа на картите на религиозните топоси в гр.Пловдив, и по-специално на **пространственото взаимодействие** на религиозните общности. Въз основа на анализа на конфесионалните локации и картографираните обекти, направихме следните обобщения.

- В градската структура липсва втвърдяване на границите между изследваните конфесионални групи и макрообществото.

- Изборът за обособяване на дома (жилище) и неговата локация не е продиктуван от положението на храма.
- Теренните резултати показват наличие на достатъчна плътност и релефност за всяка от проучените общности върху менталната карта на града, които стимулират паметта на групата. От друга страна възпира процесите на разпад на идентичност, а от там и целостта на конфесионалната група. Паметта на конфесионалната група е основен ресурс за идентичност.
- Местата, обитавани от религиозните общности, изразяват духовната и материалната култура на проучените групи – арменци, евреи, протестанти и католици (и униати). Храмът, сградите на организациите, основани на етно-конфесионална близост и дома, са пространства, в които религиозните общности сами конструират свое жизнено пространство, подчинено на конфесионалния мироглед и отговарящо на вътрешните културни идентификации на индивида. То е лишено от намесата на държавните институции и местната власт, т.е. изразява колективния културен модел (в идеален тип).
- Въз основа на анализиранияте резултати можем да твърдим, че всяка от изследваните конфесионални групи създава свои вътрешни социални полета, които се трансформират в социални пространства (конференции, съюзи, събрания) на групата. Те имат интегрираща функция, чрез която се утвърждава и религиозната принадлежност на индивида.

Друг важен аспект на дисертационния труд е свързан с **разширяването (как и в каква посока) на локациите на изследваните религиозни общности** в градското пространство. Въз основа на верификацията на теренните данни, можем да направим следните обобщения:

- При конфесионалните групи – евреи, арменци, католици и протестанти, е видна локация в центъра на града^{2 3}. Положението на общностите днес, по думите на респондентите, се осмисля и възприема като „хубаво“, защото е по-публично, „...там където се намират всички важни сгради“ (по теренни материали, 2017). Оказва се, че днешната локация на четирите изследвани групи, и особено при арменската и еврейската група в града, създава чувство на престиж. Това, от друга страна, води до

² Където са първите възникнали храмове на религиозните групи в града.

³ С изключение на гробищното пространство.

по-открито заявяване на присъствие в градското пространство и на религиозна идентичност. Въз основа на теренните данни можем да твърдим, че има наличие на зависимост, според която колкото си по-близо (или в) до центъра, толкова си по-престижен.

- При евангелските общности, разпространението на църкви е насочено към всеки квартал, т.е. налице е стремеж към образуване на местни звена, поддържащи вярата. В един квартал може да има повече от една протестантска църква, които са от различни направления. Според нас, това показва борба за местно влияние на различните евангелски деноминации, т.е. и на заявяване на присъствие и влияние.

- При евреи и при арменци е налице запазване и поддържане на старите структури, а не стремеж към разширяването им. Стремежът на изследваните етно-конфесионални групи е свързан с поддържането на културата на групата, поради което на базата на общата идентификация се образуват множество вътрешни социо-културни организации, които подпомагат общността *отвътре*.

- При католиците е видно поддържане на установените в по-далечното минало структури. Изключение прави сравнително новата църква – „Св. Дух“ в кв. Тракия. Нейната поява е свързана с културните нужди на населението, което отчасти е католическо. Тук е сравнително слаб стремежът за разширяване на вярата. Разчита се основно на установените структури и тяхната активност.

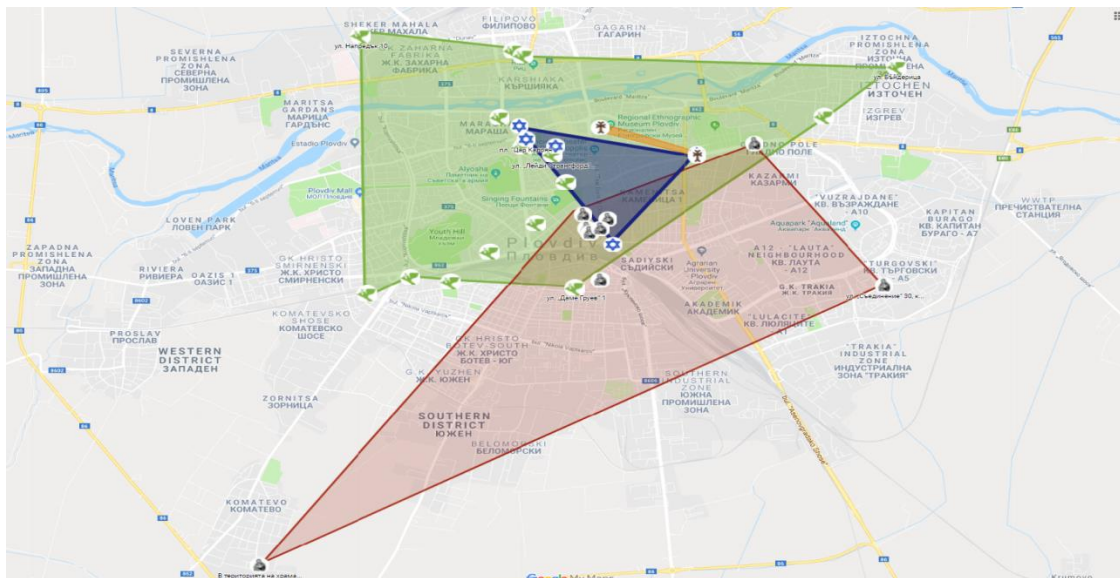
- Анализът на изработените карти показва и конфесионално маркиране и обособяване на траурното пространство сред арменци, евреи и католици. Данните сочат, че при евангелистите няма все още рамкиране по религиозен признак, т.е. липсва собствено гробищно място.

Анализът на теренните резултати при изследваните групи – арменци, евреи, евангелисти и католици, показва, че всяка група има специфично поведение и механизъм на оразличаване в градското пространство. Неформалното фиксиране на границата включва както външния облик (облекло, символни брошки, телесни техники и др.), така и вътрешния живот, който се изгражда чрез религиозните практики (молитви, църковни събрания, хваление и др.). Според нас, един от основните белези за разпознаване на етно-конфесионалната принадлежност на индивида в града е името. Както е видно от теренните данни, получени от четирите изследвани групи, все пак то

не може да бъде сигурен индикатор за религиозна или етническа идентичност в Пловдив.

На базата на анализа на **религиозната карта** с други предишни издания (виж *Приложение (Католическа махала)*) и верификацията на получените теренни данни, стигнахме до следните изводи:

- Обособяването на махали по етноконфесионален признак в гр. Пловдив е характерно за периода преди и скоро след Освобождението;
- С развитието на урбанизацията започва процес на дисперсия (разпръскване) на компактните общности из целия град;
- Местата, обитавани от тях, обаче, продължават да съществуват в менталната карта на града като останали имена на топоси, които се свързват съответно с еврейската, католическата или арменската група в урбания ареал;
- Общностите днес започват да се сливат и размиват, а границите не са ясно фиксирани и разпознаваеми в градската среда;
- Основен топос – индикатор за религиозна принадлежност в града остава храмът.

Карта на религиозните топоси в Пловдив (2016-2018) – общ изглед на религиозните общности; Изработил: З. Пранджева/ Ат. Заешка;

Съпоставяйки начините на **разпространение на религиозните общности** в Пловдив, достигнахме до следните изводи:

- Все още, макар в различна степен, изследваните конфесионални групи намират разнообразни подходи – пасивни и активни, за разпространение на вярата;
- При етно-конфесионалните общности – арменци и евреи, е видно, че е налице пасивен (и/или никакъв) интерес към разширяването на обсега на собствената религия. Местните църкви и организации са ориентирани по-скоро към поддържането на колективната вяра и култура на групата, което се оказва от особено значение за оцеляването на етноса в чуждо културно пространство. Вероятно поради тази причина изследваните етно-конфесионални общности излъчват и образуват множество звена за поддържане на колективната памет, т.е. и „чувство за общност“, които **имат основно характера на културно-просветни организации.**
- При изследваните неправославни религиозни общности за разпространението на вярата се използва социалната дейност сред жителите на града. Тук можем да отграничим два подхода – пасивен и активен. Първият е характерен за католическата общност, която извършва социална дейност, чийто адресат е всеки нуждаещ се, независимо от своето вероизповедание. Вторият подход е присъщ за евангелските групи, чиято социална помощ е насочена само към *братя по вяра*, т.е. се използва като способ за набирането на нови членове. Протестантските общности съчетават този начин с иниципирането на събития и дейности, които имат мисионерски или евангелизаторски характер.
- Видно е, че от изследваните религиозни общности в Пловдив – протестанти, католици, арменци и евреи, най-активна и прогресираща се оказва евангелската. Тя се разпространява чрез смяната на целите на евангелизаторската дейност – таргет групите, което води до поддържане на активността и религиозността в групата, т.е. и на специфична активна вяра. Това води до увеличаване на конфесионално маркираните места в града (строежи на църкви) и числеността на членовете на организацията.

След анализирането на събрания теренен материал **стигнахме до заключението, че поставените работни хипотези намират своето**

потвърждение. Очевидно, жителите на града имат възможността да изградят социално гъвкава, *пластична религиозност*, която да употребят за собствени нужди и по собствено желание. Както е видно от случаите на религиозна конверсия сред протестанти и католици, предзададената (по рождение) идентичност, в този смисъл, може да бъде пренебрегната или игнорирана, поради спецификата на урбанното пространство, т.е. анонимността и избора, които то предлага. След като (или ако) индивидът се установи в дадена конфесионална общност, той започва да се съобразява с колективната менталност, правила и етикет в нея. „Свободата“ на избор от разнообразните религиозни алтернативи в градска среда е заличена, за сметка на отстояването на собствения избор (като част от личността). Ние считаме, че възможността за поставянето или не на религиозната граница от страна на конфесионалната общност във взаимоотношенията с други вероизповедания пряко влияе върху интеракцията в и с градското пространство и дефинира поведението на дадената конфесионалната група в него (начините на разпространение на вяра, моделите на поведение в семейството и т.н.). Нашите наблюдения показаха, че колкото по-ясно фиксирана е религиозната граница, толкова повече групата се капсулира във взаимоотношенията с другите, но и е по-активна по отношение на разпространение на вярата (пр. евангелската група). Открихме зависимостта, че колкото е по-ясна и непреодолима тя, толкова е по-силна религиозната идентификация на индивида, т.е. се формира специфична увереност/твърдост във вярата. Разгледаните полета на общността – семейство, религиозен живот, професионална реализация и т.н., показват, че изграждането на конфесионална граница е свързано с две звена – религиозната група и семейството, където се поражда. Но е видима при досега с различието или в случая с различната религиозна принадлежност (подобно на примера за религиозна конверсия при евангелистите).

Достигнахме до следните обобщения и изводи за **взаимодействието между града и религията**:

- Градът се явява основно поле, върху което съжителстват и взаимодействат религиозните общности. В този смисъл, той се осмисля като рамка, в която могат да се прокарат различни религиозни стремежи (дейности и цели). Поставянето на конфесионална (и символна) граница от страна на

религиозната група спрямо други вероизповедания е тип интеракция, т.е. и начин за комуникация в градското пространство.

- В него се наблюдават два модуса, които дефинират съвместното съжителство и възникват при определени условия: формиране на специфичен светоглед, чрез който се отчитат (отбелязват) общите характеристики между една или повече религии, при което на различието не се отдава значение и фиксация; - чрез модуса на осмисляне на собствената принадлежност към религиозната общност, различните конфесионални групи (и индивиди) се възприемат като „нечист“, „лош“ или „опасен“. Но тази дефиниция е необходима, за да може индивидът (от дадено вероизповедание) да се припознае в опозиция с положителни характеристики, които му създават чувство за престиж от принадлежността си.
- В градското пространство индивидът има възможността да избира своята религиозна идентичност (в случаи на смесен брак или при религиозна конверсия), да преминава от една в друга, да синтезира няколко конфесионални алтернативи, конструирайки своята собствена самоопределеност. А така също, както е видно от теренните резултати, да използва различни социални дивиденди, получени по линия на вярата.
- Градското пространство въвежда градския жител в своеобразна „игра на идентичности“, при която формира съзнание, което можем да определим като **религиозна калкулация (която е зависима от фактори като брак, социални дивиденди, финансова полза и др.)**. В тези механизми на съжителство границите се заличават (но не отпадат), под съзнателния избор между удобни за индивида (гражданина) схеми. Религиозната разграниченост е рационално калкулирана и/или категорично заявена в зависимост от индивидуалния интерес.

Градското пространство, чрез възможностите на анонимност, улеснен достъп до информация и свободен избор, предоставя шанс на индивида да синтезира различни конфесионални елементи в своето всекидневие. Представените модели (тактики) на религиозно разпространение, представят/маркират няколко конкретни стратегии на градския човек, които служат за преминаване отвъд конфесионалните граници и се свързват със социалните взаимодействия и оцеляването в урбанното пространство. Резултатите от изследването показваха, че индивидът, живеещ в градския хабитат,

въпреки че се самоопределя (в част от случаите, до които имахме досег) като атеист, употребява множество религиозни символи, под формата на несъзнателно консумиране на готови (заучени) културни модели или образи (носене на икона, синьо око, ежедневни ритуали). Нещо повече, религията се оказва неизменен феномен в битието на модерния градски човек. Тя удовлетворява потребностите от социална значимост – да бъдеш приет и признат от дадена общност, и така функционира като алтернативна форма на социално признание в градска среда.

В заключение можем да добавим, че имаме два вида културни взаимодействия – в общността, и културни взаимодействия между общностите в градското пространство. И двете влияят пряко и непряко върху формирането на идентичността на индивида. В този смисъл, религията не само може да бъде, а е фактор в културните взаимодействия в градското пространство.

ЛИТЕРАТУРНИ ИЗТОЧНИЦИ, ЦИТИРАНИ В АВТОРЕФЕРАТА

Бауман, З., Общността. Търсене на безопасност в несигурния свят, ЛИК, София, 2003

Бродел, Ф. Структурите на всекидневието: възможното и невъзможното, ИК Прозорец, 2017

Бурдийо П., Практическият разум. Изд. Критика и хуманизъм, София, 1997

Вебер, М., Социология на господството. Социология на религията, УИ „Св. Климент Охридски“, София, 1992

Вебер, М. Нелегитимното господство (типология на градовете). В: Градът: социална реалност и представа (антология). Съст. Майя Грекова, София, 2002

Денова, Св., Семейни празници при смесен брак (по материали от град Пловдив), Изд. Имеон, Пловдив, 2005

Живков, Т. Ив., Увод в етнологията, УИ „П. Хилендарски“, Пловдив, 2000

Златкова, М., Етносоциология на града, УИ „П. Хилендарски“, Пловдив, 2012

Кастелс, М., Силата на идентичността, София: ЛИК, 2006

Кръстева, А. (съст.), Общности и идентичности в България, София: Петекстон, 1998

Монаган, Дж., Джъст, П., Социална и културна антропология, УИ Св. Климент Охридски, 2005

Парк, Р. 2002. Градът: Предложения за изследване на човешкото поведение в градска среда. В: Градът: социална реалност и представа (антология). Съст. Майя Грекова. С. Превод Майя Грекова 77-125

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Пранджева, З. *Камъкът на пророка – на границата между две религии*. Сборник с доклади от Студентски етнологички срещи (2015) „Теренът: традиции и иновации“, Пловдив, 2015; УИ „Паисий Хилендарски“. (под печат)
2. Пранджева, З. *За едно присъствие на един религиозен феномен в съвременния град (по материали от гр. Пловдив)* – В: сб. XII-XIII национални студентски научни четения „Европейско културно-историческо наследство“. Доклади от студентските конференции в Пловдив 28-29 май 2016г., 20 май 2017г., С., Изд. „ИВРАЙ“, 2018, с. 220-236. ISSN 2367 -5160
3. Пранджева, З. *„Аллах в католическата църква (по материали от гр.Пловдив)“*. В: сб. (Юбилеен) Полетата на етнологията: между знанието и познанието (16), София, ИК „РОД“, 2018, с. 486-501. ISSN 1311-493X.

4. Пранджева, З. *Формиране на религиозна идентичност. Роля на жената в евангелската общност (по материали от гр. Пловдив)*. Сборник с доклади от Студентски и докторантски четения 2017 „Динамика на етнологските изследвания“, Пампорово, 2017 – (Сборникът, включващ доклада, е под печат, за което е приложена служебна бележка.) София, УИ „Климент Охридски“.
5. Пранджева, З. „За два случая на религиозна конверсия в градска среда“. В – сб. Възможни и невъзможни терени на етнологията/антропологията, Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, 2018, с. 23-35. ISBN 978-619-202-339-3
6. Пранджева, З. „Стратегии на разпространение на протестантските общности (по материали от гр. Пловдив)“. Сборник с доклади от конференция „500 години от Реформацията в Германия, 31 октомври 1517 г.“, организирана от Висшия евангелски богословски институт (ВЕБИ, София) и от Регионален исторически музей (Пловдив), Пловдив, 2017. (под печат).

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Дисертационният труд очертава ново изследователско поле и поставя въпроса за взаимодействието на религиозните общности в градска среда.
2. Въведени са в научно обръщение термините *религиозна калкулация* и *пластична религиозност*, които отразяват свободата на модерния градски жител да избира (апробира) разнообразни религиозни алтернативи в градското пространство.
3. Направено е актуално картографиране на религиозните градски топоси, свързани с изследваните общности – протестанти, католици, арменци, евреи, което дава по-ясна представа за локализацията на религиозното в градското пространство.
4. Конструиран е подходящ теоретико-приложен модел за изследване на религиозните общности в града, отразяващ техните културни реалии.
5. Описана е актуалната ситуация на функциониране на избрани религиозни общности в Пловдив, като е събран и обработен съответният теренен материал.